

Tonkens, E. & M. de Wilde (2013) Conclusies. Nieuwe verbanden en nieuwe scheidslijnen in de wijk. In: Tonkens, E. & M. de Wilde (red.) *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*. Amsterdam: Van Genneep, pp. 263-281.

Conclusies

Nieuwe verbanden en nieuwe scheidslijnen in de wijk

De afgelopen jaren hebben wijkinstituties – zoals overheid, woningcorporaties, welzijnsinstellingen en zorginstellingen – toenadering gezocht tot burgers. De inzet daarbij was samenwerking in plaats van strijd, aandacht in plaats van afstand, nabijheid in plaats van verlaten. Instituties gingen nu eindelijk eens echt luisteren naar burgers en burgers enthousiasmeren om actief te worden. Achterstandswijken gingen ‘aandachtswijken’ heten: met die extra aandacht zouden het ‘prachtwijken’ worden. Door het wijkenbeleid nam de hoop op erkenning en vooruitgang toe.

De verhoudingen tussen burgers onderling, maar vooral ook die tussen burgers en instituties zijn geëmotioniseerd en verhit geraakt, soms oververhit. De nabijheid tot instituties leidt enerzijds tot gevoelens van erkenning, maar anderzijds ook tot pijn en gevoelens van miskennis, teleurstelling en woede. Daaruit ontstaan nieuwe verbanden maar ook nieuwe scheidslijnen. In dit hoofdstuk reflecteren we op enkele grotere thema’s die uit de voorgaande hoofdstukken naar voren komen: nieuwe scheidslijnen, de feminisering van burgerschap, een nieuwe kloof, te weten die tussen sociaal en politiek burgerschap, en gemiste kansen op zeggenschap en ontwikkeling.

Nieuwe verbanden en scheidslijnen tussen bewoners

Doordat beleidsmakers de wijk graag als eenheid zien, ontstaan niet alleen nieuwe verbanden maar, paradoxaal genoeg, ook nieuwe scheidslijnen tussen bewoners. Beleid dat erop gericht is bewoners een gevoel van onderlinge eenheid te geven creëert soms daadwerkelijk samenhang en nieuwe verbanden, en gevoelens van hoop en erkenning. Dit zien we ten eerste onder nieuwe Nederlanders met perspectief op vooruitgang, en in het bijzonder bij de moeders onder hen. Zij komen door buurtactiviteiten uit hun isolement, en door sloop en nieuwbouw maken zij kans op een grotere woning en soms op een beter pedagogisch klimaat

voor hun kinderen zo laat De Wilde in hoofdstuk 2 zien en Visser in hoofdstuk 12. Ook de portretten van een sociaal activeringsproject in de Deventer Rivierenwijk en een vrouwenorganisatie in het Utrechtse Kanaleneiland illustreren dit.

Gevoelens van hoop en erkenning vinden we ook onder een tweede, kleinere groep nieuwkomers in de wijk: de jonge, hoogopgeleide middenklasse (van autochtone en in mindere mate van migrantenafkomst) die op zoek zijn naar een betaalbare woning en een levendige, groene stadswijk. Herstructurering en toenemende woningdifferentiatie in wijk biedt hen perspectief en heeft zelfs een bescheiden positief effect op het buurtvertrouwen (Veldboer, hoofdstuk 9). Sommigen van hen kiezen bewust voor een (sociaaleconomisch en cultureel) gemengde wijk en zetten zich daar actief in. Anderen komen vooral af op de praktische mogelijkheden van grotere woningen en ruimte op straat waar kinderen kunnen spelen. Onder degenen die bewust kiezen voor de gemengde wijk zijn mensen die dankzij het intensieve beleid lichte verbanden proberen te smeden met nieuwe Nederlanders. Beleid gericht op sociale cohesie en leefbaarheid middels een bewonersbudget stimuleert zulke banden (hoofdstuk 2 De Wilde; Tonkens & Verhoeven 2011) en verzacht de relatiepijnen die ook nog gepaard gaan met het samenleven in achterstandswijken.

Maar beleid dat als doel heeft om mensen een gevoel van eenheid te geven creëert soms, paradoxaal genoeg, ook gevoelens van miskennis en wantrouwen, en nieuwe scheidslijnen. De overheid zet in op neo-communitaristisch burgerschap en probeert daarbij zelf de gemeenschap te maken. Dat frustriert mensen die zelf ideeën hebben over welke gemeenschap zij met hun initiatief willen versterken of maken, zo blijkt uit hoofdstuk 2 van De Wilde over gezellig burgerschap. In pogingen om bewoners erkenning te geven en daarmee te activeren, bevoordeelt beleid bepaalde typen bewoners boven andere, dient het sommige belangen meer en andere minder en spreekt het sommige bewoners meer aan dan andere. Deze verschillen blijven echter vaak onbenoemd: er wordt gesproken over ‘de wijk’ en ‘de bewoners’, waardoor de genoemde differentiaties zelden direct onderwerp van gesprek of beleid zijn. Toch voeden ze zo de relatiepijn tussen bewoners en roepen ze sterke emoties op: miskennis, woede en frustratie bij bewoners die zich niet (meer) gehoord voelen. Het gaat daarbij voornamelijk om autochtone, oudere bewoners die al lang in de besproken wijken wonen en zich ondanks, soms zelfs dankzij het intensieve beleid, verlaten en verdrongen voelen. Zij ontwikkelen een sluimerend wantrouwen jegens wijkinstuties en soms ook jegens andere bewoners, voornamelijk nieuwe Nederlanders. Zij zien inspraakprocedures afbrokkelen, ervaren bewonersinitiatieven als zoethoudertjes en zien sloop en nieuwbouw eerst en vooral als afbraak van hun dierbare wijk en levenswijze.

Dat komt duidelijk naar voren in Slotermeer, waar autochtone, oudere bewoners het gevoel hebben geen greep te hebben op veranderingen en concurreren met nieuwe Nederlanders om erkenning van hun thuisgevoel (Mepschen, hoofdstuk 10). Zij krijgen niet wat ze verlangen en dat roept soms nauwelijks verholen woede en wantrouwen op, gericht tegen zowel nieuwe Nederlanders als bestuurders. Zij hebben de indruk dat de politiek de kant kiest van de nieuwe Nederlanders door hun wijk te slopen en daarmee ook hun levenswijze. Die indruk wakkert nostalgie bij hen aan: tegenover hun onvrede van nu schetsen zij een beeld van de vroegere wijk als was het een paradijs van saamhorigheid, respectabiliteit en veiligheid. Ze ervaren wat wij ‘fantoompijn’ noemen – pijn over dingen die er niet meer zijn – en verbinden die met verdwenen pleinen en niet meer bestaande inspraakprocedures. Deze nieuwe scheidslijnen tussen oudere autochtonen en jongere, allochtone én autochtone bewoners heeft ook sterke zintuiglijke en lichamelijke componenten. Woorden worden soms tenietgedaan door strijd over muziek, eten, drinken en dansen zo laat De Wilde zien in hoofdstuk 2 aan de hand van een beschrijving van bewonersbijeenkomsten in Slotermeer en Mepschen in zijn portret van een burendag in de Rivierenwijk.

Herstructurering – renovatie, sloop en nieuwbouw, die vaak een sterkere menging van verschillende sociaaleconomische bevolkingsgroepen als doel hebben – speelt in het ontstaan van nieuwe verbanden en scheidslijnen een ambigue rol. Enerzijds leidt herstructurering tot grotere tevredenheid met de woning, zo leren we uit hoofdstuk 12 van Visser. Veldboer voegt daar in hoofdstuk 9 nog aan toe dat ook de algemene tevredenheid over de ontwikkeling van de buurt omhoog gaat. Anderzijds blijkt herstructurering geen effectief middel tegen segregatie en leidt het daarnaast niet tot sociale cohesie en sociale mobiliteit. Jongeren die vanwege herstructurering verhuizen, komen na die verhuizing vaak opnieuw in een achterstandswijk terecht, constateert Visser. De sociale ontwrichting creëert echter wel fantoompijn onder jongeren: angst, stress en onzekerheid over de verdwijning van hun vertrouwde leefomgeving. Door herstructurering verandert de verhouding tussen oude en nieuwe Nederlanders nauwelijks, zo blijkt uit het hoofdstuk van Veldboer.

Het goede nieuws is dus dat herstructurering niet leidt tot verdringing van migrantengroepen, maar dat het deze groepen kansen biedt op een ‘wijkcarrière’ in hun eigen wijk. Dankzij herstructurering hoeven nieuwe Nederlanders niet te verhuizen als hun inkomen stijgt en verbetert de wijk met hen. Anderzijds, betoogt Veldboer, kan het feit dat de kleurbalans nauwelijks verandert ook een teken zijn dat de vernieuwing achterstandswijken niet van hun stigma weet te ontdoen: ondanks verbetering van de woningen wil de witte

middenklasse er nog steeds niet wonen. De groeipijnen die gepaard gaan met pogingen tot vooruitgang en ontwikkeling worden hier voelbaar.

Landelijke en lokale media dragen gemakkelijk bij aan deze stigmatisering en aan de verdieping van scheidslijnen tussen bewoners, zo betoogt Irene Costera Meijer in hoofdstuk 11. Achterstandswijken krijgen onevenredig veel negatieve aandacht. Dat leidt tot een negatief imago en versterkt onderlinge vijandigheid en angst. Wijktelevisie probeert een alternatief voor deze negatieve beeldvorming te ontwikkelen door met meer alledaags en positief nieuws de wijk voor bewoners begrijpelijk te maken. Dat gebeurt met behoorlijk succes, maar eenvoudig is het niet: wijkjournalisten moeten een goede middenweg vinden tussen berichtgeving over problemen die stereotypen bevestigen en items die al te positief of saai zijn.

Nieuwe scheidslijnen en nieuwe verbanden ontstaan ook tussen bewoners met een psychische of verstandelijke beperking en hun buurtgenoten. De afgelopen decennia is het beleid erop gericht geweest om mensen met beperkingen tussen andere buurtbewoners te laten wonen in plaats van in aparte instellingen, in de bossen (Tonkens 1999). De hoop was dat er warme en behulpzame contacten zouden ontstaan tussen mensen met beperkingen en hun buurtgenoten en dat die tot integratie en volwaardig burgerschap van mensen met beperkingen zouden leiden. Onderzoek uit de laatste jaren heeft aangetoond dat deze verwachtingen naïef en romantisch zijn: voor de meeste mensen met beperkingen is de wijk geen kuuroord maar een guur oord (Verplanke & Duyvendak 2010; Teeuwen 2012). Het ideaal van autonoom burgerschap heeft bijgedragen aan de relatiepijn die ontstaat in contact met medebewoners, betoogt Jeannette Pols in hoofdstuk 3.

Echter, wanneer er duidelijke grenzen zijn ingebouwd in het contact tussen mensen met beperkingen en buurtbewoners kan de wijk toch een prettige en leefbare plek worden. Heldere grenzen dragen paradoxaal genoeg bij aan het voorkomen van nieuwe scheidslijnen. Contact dat in intensiteit en duur beperkt is en waarbij de rollen duidelijk zijn en min of meer vastliggen – zoals dat het geval is tijdens contact in winkels of op straat, of met buurtbewoners met honden – verloopt het prettigst en draagt bij aan volwaardig burgerschap van mensen met beperkingen. Ook voorzieningen – een restaurant, een kinderboerderij – waarin mensen met beperkingen een duidelijke rol op zich kunnen nemen, bijvoorbeeld in de bediening of als hulp, leiden over het algemeen tot positieve contacten, constateren Bredewold, Tonkens en Trappenburg in hoofdstuk 4. Open ontmoetingsplaatsen zonder agenda en rollen – een buurtfeest waar mensen geacht worden gezellig met vreemden in gesprek te raken – werken juist niet goed. Voor veel betrokkenen (mensen met psychische

beperkingen en hun medebuurtbewoners) zijn ze beangstigend en voor mensen met beperkingen zijn ze onvoldoende duidelijk.

Ook burenccontact verloopt vaak niet goed, met name niet wanneer buurtbewoners aanvankelijk van goede wil zijn en mensen met beperkingen nadrukkelijk verwelkomen. Dit mondt geregeld uit in conflicten, doorconclusies dat mensen met verstandelijke beperkingen, als het contact goed verloopt, zelf de grenzen daarvan niet begrijpen en bij wijze van spreken elke dag op bezoek komen. Of doordat ze ineens 's nachts herrie gaan maken en niet snappen dat de burenen willen slapen.

De buurt is dus wel een cruciale plek voor prettige contacten die maken dat mensen zich gezien voelen. Voorwaarde daarbij is wel dat deze contacten begrensd en enigszins oppervlakkig zijn, constateren Bredewold, Tonkens en Trappenburg. Juist oppervlakkig, begrensd buurtcontact is prettig voor mensen met beperkingen: het kan aanzien geven en maken dat zij zich gekend en daardoor thuis voelen, maar brengt niet het risico mee dat zij in situaties komen die hen angstig maken of te veel van hen vragen. Zulke buurtcontacten vormen slechts één variant van de vele varianten van socialiteit en relationeel burgerschap die Pols onderscheidt in hoofdstuk 3. Naast contacten met vreemden bieden ook lokale, eventueel esthetische praktijken en netwerken (en natuurlijk familieleden en hulpverleners) mogelijkheden voor relationeel burgerschap, aldus Pols.

Nieuwe scheidslijnen tussen bewoners en instituties

Aan het begin van deze eeuw begint de overheid te zoeken naar een nieuwe verhouding tot burgers, zoals we in de inleiding hebben uiteengezet. De kloof tussen burgers en bestuur moet worden overbrugd door een meer positieve dynamiek te scheppen tussen beiden. Burgers worden aangespoord niet langer te klagen en te eisen, maar zelf aan de slag te gaan en hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. De inspraakprocedures hebben hen tot tegenstanders van de overheid gemaakt en tot strijd aangezet. Beleid gericht op het stimuleren van burgerinitiatieven moet die strijd veranderen in samenwerking. Geen oeverloze en ruzieachtige vergaderingen meer, maar een positieve, opbouwende insteek: van kritisch meepraten naar positief meedoen.

De Wilde laat in een historische beschouwing over de emotionalisering van burgerschap in hoofdstuk 1 zien hoezeer de overheid op verschillende manieren heeft proberen in te spelen op gemeenschapszin en de daarbij horende emoties en hoe dit de laatste jaren steeds steeds meer tot affectieve interventies heeft geleid. Het beeld van de wijk dat de

media domineert – de wijk als een plek van achterstand en criminaliteit – wordt in het beleid bestreden met peptalk en enthousiaste performances van professionals en stadsdeelambtenaren. Leuzen als ‘van aandachtswijk naar prachtwijk’, ‘krachtige mensen, krachtige buurten, krachtige uitvoering’ en ‘het is jouw wijk, dus jij mag het zeggen’ zetten de toon. Er worden buurtfestivals georganiseerd, feestelijke openingen van nieuwe buurtcentra, participatiemarkten, pleinfestijnen, prijsuitreikingen voor de vrijwilliger van het jaar en ministers en wethouders leggen werkbezoeken af. De boodschap is duidelijk: meedoen is leuk en als bewoner heb je het voor het zeggen.

Maar is dat wel zo? Het verhoogt ook de verwachtingen onder bewoners dat ze gehoord en begrepen worden en hogere verwachtingen verhogen de kans op teleurstelling. Hier vinden we relatiepijnen die ontstaan in het contact met wijkinstituties. In de dynamiek tussen actieve burgers en activerende instituties komen die uiteenlopende verwachtingen tot leven en spelen welzijnsinstellingen, gemeente en woningcorporaties verschillende rollen, zo zien we in hoofdstuk 5 van De Wilde en Tonkens. Vooral bewoners die hun rol van actieve burger met toewijding spelen en meewerken aan wat de overheid van ze wil, verwachten dat de overheid ze daartoe goed in de gelegenheid stelt en haar waardering en erkenning uitspreekt. Van gemeenten verwachten ze vooral samenwerking en als de overheid daarin in gebreke blijft, ontstaan irritaties en teleurstellingen. Bewoners verlangen hulp van welzijnsinstellingen – die zijn daartoe ook het beste geëquipeerd – en van woningcorporaties willen ze, letterlijk en figuurlijk, vooral ruimte en autonomie.

De rollen en verwachtingen die de diverse partijen van elkaar hebben zijn echter vaak niet helder of veranderen in de tijd. Dit leidt geregeld tot misverstanden, miscommunicatie en miskennis. Bewoners kunnen zich dan heetgebakerd, vurig en ontvlambaar tonen. Er ontstaan, kortom, verhitte verhoudingen. Regelmatig gaat het wel goed en is er sprake van afstemming en erkenning, waardoor mensen gloeien van trots en persoonlijke warmte, en betrokkenheid ervaren. Actieve bewoners zoeken zorgzame en betrokken instituties die hen serieus nemen als betrokken, verantwoordelijke burgers. In onze geïndividualiseerde, ontzuilde samenleving willen veel mensen graag deel uitmaken van grotere zinvolle verbanden, maar ze willen zich daarin wel persoonlijk gezien en erkend weten zo betoogt ook Elshout in hoofdstuk 6 over de gunstige invloed van sociale activeringsprojecten op het zelfrespect van degenen die eraan deelnemen. De Nationale Ombudsman (2013) signaleerde onlangs ook dat veel burgers zich miskend voelen. Op de vraag waar de burger ‘tegenaan loopt’ antwoordde 55 procent van de respondenten dat de overheid te weinig respectvol is en 89 procent (ook) dat de overheid te weinig betrokken en oplossingsgericht is. Erkenning is het

sleutelwoord om verhitte verhoudingen te begrijpen en te verbeteren (Thompson 2006; Fraser & Honnett 2003).

Respect is een terechte eis, al moet daar wel meteen bij gezegd dat respect van twee kanten moet komen. Er hebben zich talloze situaties voorgedaan waarin burgers zelf geen respect toonden jegens de overheid, getuige de vele signalen van geweld tegen overheidspersoneel en andere gezagsdragers (Tonkens 2010). Gezag goed uitoefenen en goed ondergaan zijn in onze samenleving allebei moeilijk, betoogt Evelien Tonkens in hoofdstuk 8 over gezagsverhoudingen en jeugdoverlast in Kanaleneiland. Gezag uitoefenen vereist het kunstig combineren van dialogische (nieuwe, warme, empathische) en oudere, killere stijlen die op gespannen voet staan met elkaar, maar niettemin beide nodig zijn. Gezag ondergaan vereist maat houden in het eisen van verantwoording en transparantie: niet altijd en onmiddellijk, maar op gezette tijden en met enige empathie.

Grillig beleid en ongrijpbare verantwoordelijkheden

Een andere oorzaak van verhitte verhoudingen is het vaak grillige karakter van het beleid. Vooral achterstandswijken zijn niet zelden object van allesbehalve gestadige en kortdurende beleidsexperimenten, die vanwege herziening van inzichten of geldgebrek plotseling weer beëindigd worden, ongeacht het succes ervan. De achterstandswijk lijkt dan een laboratorium waarvan de bewoners niets te zeggen hebben over de aard en de duur van de experimenten. Die grilligheid maakt de overheid voor burgers onbetrouwbaar. Diverse portretten in dit boek illustreren dit. Een speeltuin in Transwijk werd ondanks het succes en de populariteit ervan verplaatst naar een andere wijk. Een bewonersruimte in Kanaleneiland werd op grond van nieuwe oppervlakenormen van de gemeente afgestoten, terwijl een (gloednieuw) multifunctioneel centrum wel mocht blijven. De voormalige bewonersruimte werd een Drie Generatie Centrum, een ontmoetingsplek voor alleen vrouwen, en staat nog steeds op de nominatie om gesloopt te worden. Vermoedelijk is daar door de crisis geen geld meer voor, maar wie zal het zeggen? Het gebouw van het sociale activeringsproject Sterrenvinder in de Deventer Rivierenwijk was nog maar een paar jaar een succesvol herkenningspunt voor burgers die wat van hun leven en de wijk wilden maken, toen het alweer gesloten werd. Projecten beginnen en houden weer op, ongeacht hun succes, ongeacht welke betekenis bewoners eraan ontleen. Bestuurders hebben hier organisatorische of financiële redenen voor, maar voor bewoners is dit een onvoorspelbaar en onnavolgbaar proces, zo blijkt uit vele hoofdstukken in dit boek. Waar moeten bewoners die maanden en soms jarenlang intensief

contact hebben gehad met sociaal werkers nu naartoe? Waarom leiden klachten over onderhoud van de woning tot sloopplannen als er ook alternatieven zijn? Waarom is het buurtbudget verdwenen? Waarom worden succesvolle re-integratieprojecten afgeschaft? Onbeantwoorde vragen die een voedingsbodem zijn voor gevoelens van teleurstelling en frustratie en daarmee ook voor een groeiend wantrouwen ten aanzien van wijkinstituties.

Elshout pleit in haar bijdrage voor handhaving van de sociale activeringsprojecten die in tijden van crisis al snel op de bezuinigingslijst komen te staan. Door werklozen en bijstandsgerechtigden sociale én emotionele zekerheid te bieden in onzekere tijden hebben deze projecten onverwachte verdiensten: ze geven mensen erkenning en zelfrespect. Die verdiensten zijn weer in te zetten als mensen re-integreren in de samenleving en te maken krijgen met de groei pijnen van burgerschap. Vooral mensen die veel met de loketten en diensten van de instituties te maken hebben, worden in hun persoonlijk leven nogal eens geconfronteerd met onnavolgbaar en onpersoonlijk beleid en dat veroorzaakt groei pijn. Aanvragen voor uitkeringen of andere tegemoetkomingen die zoekraken of eindeloos op een stapel blijven liggen, kunnen mensen die van zulk geld direct afhankelijk zijn tot wanhoop drijven, zo blijkt in hoofdstuk 7 van Verplanke en Tonkens.

‘Achter de voordeur’-projecten zijn effectief voor mensen die in het contact met instanties de weg zijn kwijtgeraakt. In achterstandswijken zijn dat er relatief veel. Wanneer sociaal werkers huis aan huis aanbellen en vragen of mensen hulp nodig hebben, blijkt twee derde de deur open te doen en hen binnen te laten. Bijna de helft daarvan kan daadwerkelijk hulp gebruiken. Een deel heeft voldoende aan tijdelijke hulp om een ‘blok beton’ uit de weg te ruimen dat hun gang door het leven blokkeert. Een ander deel heeft te maken met ‘een leven vol scherven’ en behoeft structurele hulp bij het re-integreren in de samenleving: in de omgang met grillig beleid, ongrijpbare verantwoordelijkheden en bij de groei pijnen van burgerschap.

Beleid zoekt vrouw: feminisering van burgerschap

Een opvallend fenomeen dat uit verschillende hoofdstukken naar voren komt is de feminisering van het lokale burgerschapsbeleid. Met de verschuiving van op inspraak en interactie geënt beleid naar een beleid van informele burgerinitiatieven, verschuift impliciet ook de focus van (autochtone) mannen naar vrouwen (van diverse etnische achtergronden). Met de ontwikkeling van een meer relationeel, affectief en praktisch burgerschap vindt tegelijkertijd dus ook een feminisering van burgerschap plaats. Uiteraard richt het beleid zich

niet expliciet op vrouwen, maar de sfeer waar het beleid op aanstuurt, sluit meer aan bij traditioneel vrouwelijke rollen, sferen en taken. De Wilde kwalificeert dit als een essentieel onderdeel van ‘gezellig burgerschap’ in hoofdstuk 2. Samen gezellig doen, met creatieve versiering, zelfgemaakt eten en spontane dans: dat is wel even wat anders dan beleidslijnen uitvechten aan een grauwe vergadertafel. Hieruit komt ook duidelijk naar voren dat dit frustratie en verontwaardiging wekt bij (voornamelijk) autochtone mannen, die het gevoel hebben niet meer welkom te zijn. En soms is dit ook letterlijk het geval, zoals blijkt uit het portret van een vrouwen centrum in Kanaleneiland.

Wijkinstituties herbestemmen de ruimte voor de buurt tot ruimte voor vrouwen: een geborgen, informele omgeving waar verschillende generaties vrouwen elkaar kunnen ontmoeten en hun talenten kunnen ontwikkelen. Dat presenteren ze als onderdeel van de ontwikkeling naar een betere, mooie, leefbare wijk en daarmee vindt een ‘feminisering’ van burgerschap plaats. Die behelst de erkenning van vrouwen als belangrijke, actieve bewoners en van vrouwelijke, zachte waarden zoals empathie, sociale reflexiviteit en samenwerkingsgerichtheid: deze zouden essentieel zijn voor het uitoefenen van modern burgerschap op wijkniveau. Maar de feminisering leidt ook tot angst en boosheid over verdringing bij oudere, autochtone mannen, die nu geen gebruik meer kunnen maken van hun vertrouwde plek. Wederom steekt relatiepijn, aangewakkerd door fantoompijn, de kop op.

In het portret van het vrouwen centrum in Kanaleneiland laat De Wilde zien dat ook tussen vrouwen onderling scheidslijnen en relatiepijnen ontstaan: sommige (post)migrantenvrouwen bloeien op in het nieuwe centrum, ontmoeten vrouwen uit andere culturen en zetten hun eerste stappen op de burgerschapsladder. Een tweede groep wil wel anderen ontmoeten maar (nog) niet in een vreemd vrouwen centrum. Liever zijn zij alleen met andere (Marokkaans-Nederlandse) vrouwen in een vertrouwde omgeving en beoefenen daar het ‘protoburgerschap’. Het is zeer wel denkbaar dat ze later van daaruit een eerste stap zetten naar volwassen burgerschap, zoals het portret over de vrouwenorganisatie in Kanaleneiland illustreert. Een derde groep bestaat uit (vrouwelijke) vrijwilligers die al langer actief zijn en vinden dat het centrum voor iedereen toegankelijk moet zijn. Zij verlangen ook meer invloed op het beleid en hebben het gevoel met een centrum voor alleen vrouwen een stapje terug te moeten doen op de burgerschapsladder. Het blijkt niet simpel deze drie groepen onder één dak samen te brengen.

Ook bij de vermaatschappelijking van de zorg en de vragen over integratie in de wijk die deze oproept, wordt vooral van vrouwen veel verwacht. Traditioneel vrouwelijke eigenschappen zoals de vaardigheid sociale netwerken te onderhouden en je om je burens te

bekommen zijn daarbij van grote betekenis, zo komt uit hoofdstuk 4 van Bredewold, Tonkens en Trappenburg naar voren. Het zijn vooral vrouwen die contact leggen met burens met een beperking. Traditioneel vrouwelijke waarden zijn dus de pijlers van het burgerschapsbeleid in de wijk geworden. Vooral voor vrouwen van allochtone afkomst wier leven zich tot dusverre vooral tot de huiselijke sfeer beperkte is deze feminisering van burgerschap een stap omhoog op de emancipatoire burgerschapsladder. Hun bijdrage wordt nu erkend als cruciaal voor de vormgeving van de publieke sfeer.

De emancipatie van vrouwen op de arbeidsmarkt is verdwenen van de politieke agenda en maatregelen die deze emancipatie ondersteunen, zoals goedkope kinderopvang, zijn de laatste jaren afgezwakt. Ook de emancipatie van mannen in de informele zorg is geen item meer. De dominante, door het beleid gesteunde verwachtingen vallen samen met traditionele verwachtingen in de richting van vrouwen (en impliciet in die van mannen, waar immers expliciet niets van verwacht wordt). Van burgers verwacht het beleid competenties die traditioneel doorgaan voor vrouwelijk: sociale contacten kunnen onderhouden, sfeer weten te scheppen met eten, drinken en semihuiselijke activiteiten die variëren van bloembollen planten en creatief knutselen tot en met een burendag organiseren. Het enige verschil met vroeger is dat deze taken nu publieke taken zijn in plaats van privé-zaken en dat ze publieke erkenning en waardering krijgen. Daarmee wordt het intieme leven de publieke sfeer in getrokken. Die erkenning en waardering zijn echter fragiel: morgen, als het beleid wellicht weer van koers is veranderd, kunnen ze zomaar weer voorbij zijn. De feminisering van het beleid voorziet op geen enkele manier in grotere zeggenschap, macht, invloed of inkomen voor actieve (vrouwelijke) burgers.

Zeggenschap: de spanning tussen sociaal en politiek burgerschap

Meedoen leidt soms tot de behoefte aan meepraten en meebeslissen. Het afscheid van inspraak en interactief beleid en daarmee van een deel van de participatie van oudere autochtone mannen en de erkenning die vrouwen van allochtone afkomst nu krijgen, hebben één ding gemeen: van zeggenschap is weinig sprake. Burgers mogen op een nieuwe manier meedoen, graag zelfs, maar er zijn (behalve de Wmo-raad) nauwelijks nieuwe manieren ontwikkeld waarop zij invloed kunnen uitoefenen op hun omgeving. Er is een nieuwe kloof ontstaan, namelijk die tussen sociaal en politiek burgerschap, tussen ('vrouwelijk') meedoen en ('mannelijk') meepraten. Uit onderzoek naar bewonersinitiatieven weten we onder andere dat burgers via hun aanvankelijk praktische initiatieven vaak ook ideeën ontwikkelen over

hoe zaken beter te organiseren zijn. Wie een tijdlang huiswerkklassen organiseert, krijgt bijvoorbeeld ideeën over de relatie tussen onderwijs en ouders, of over de verkeersveiligheid in de buurt. Met zulke ideeën kunnen burgers zelden ergens terecht (De Wilde 2010; zie ook Hurenkamp & Tonkens 2011). Het portret van een wijkcentrum in Kanaleneiland illustreert hoe ongrijpbaar het proces van zeggenschap soms is: het wordt gekenmerkt door grillig beleid dat constant met tijdelijke (en soms tegenstrijdige) oplossingen komt, instituties die de verantwoordelijkheden op elkaar afschuiven, bewoners die verdeeld zijn en zich machteloos voelen. De belofte van zeggenschap leidt dan tot veel verschillende pijnen.

Omgekeerd tonen bewoners zich soms machteloos waar ze dat niet noodzakelijk zijn. In het portret van een buurtschouw in Slotermeer wijzen bewoners naar instanties, ook als het gaat om bureaus die hun tuintjes niet bijhouden of troep op straat zetten. Ze spreken liever niet zelf hun bureaus aan op gedrag wat ze problematisch vinden. De Rivierenwijk in Deventer is hierop een interessante uitzondering. Burgers worden er in staat gesteld om ‘taakgroepen’ op te richten waarmee ze problemen kunnen aanpakken die zij als bewoner tegenkomen. Dit kunnen kleinschalige initiatieven zijn, bijvoorbeeld een bloembollenactie, maar ook interventies die het functioneren van de wijkinstituties in het hart raken. Deventer is in de bewuste koppeling van meepraten en meedoen echter een gunstige uitzondering en ook daar is de zeggenschap beperkt tot zeer lokale kwesties.

Een van de grote kwesties voor wijkbeleid de komende jaren is hoe er een sterkere link te leggen valt tussen sociaal en politiek burgerschap, ofwel: tussen meedoen en meepraten. Veel mensen die een klein sociaal initiatief in de wijk beginnen, maken zich zorgen over grote maatschappelijke problemen maar voelen zich te machteloos om daarin verandering te brengen, ontdekte Nina Eliasoph in haar boek *Avoiding Politics* (1998). Ze beginnen een moestuin omdat ze zich zorgen maken over mondiale klimaatverandering. Of ze geven hun buurkinderen huiswerkbegeleiding omdat ze zich zorgen maken over maatschappelijke tweedeling. Daarmee doen ze uiteraard belangrijk werk. Niettemin is het wenselijk dat zij mogelijkheden krijgen om de door hen ervaren kloof tussen sociale en politieke betrokkenheid te overbruggen. Zeker wanneer ze door hun werk aan de moestuin of de huiswerkbegeleiding ideeën krijgen over hoe het natuurbeleid en het onderwijs (in hun wijk en wellicht daarna ook daarbuiten) beter ingericht zouden kunnen worden.

Hoe kunnen burgers, vooral degenen die meedoen, meer invloed uitoefenen op de richting van het beleid? En hoe kunnen mensen die minder affiniteit hebben met meedoen, maar wel graag meepraten, meer zeggenschap krijgen? Nostalgie koesteren naar eerdere structuren van medezeggenschap en interactief beleid zoals in hoofdstuk 2 van De Wilde en

hoofdstuk 10 van Mepschen naar voren komt, is een miskennis van het feit dat die doorgaans ook geen democratisch walhalla waren. Vaak ging het om een beperkte en vaste groep bewoners, die weinig representatief was voor de buurt als geheel en nauwelijks ruggespraak voerde met een achterban. Maar van hun ervaringen en van die van de bestuurders is niettemin veel te leren waar het gaat om versterking van het democratisch gehalte van het huidige neo-communitaristisch burgerschapsideaal.

De kloof tussen meedoen en meepraten moet nu gedicht worden. De traditionele participatieladder – die loopt van informeren via meedenken naar meebeslissen – moet daartoe vervangen worden door een nieuwe ladder. Die loopt van meedoen naar meepraten en van de agenda kunnen meebepalen naar meebeslissen: van koffieochtend naar actie tegen segregatie op school, van wandelclub naar overleg over het CO₂-uitstoot-reductieplan voor de wijk; van zorgen voor je grootmoeder tot een discussie in de raad over het ouderzorgplan. Daarnaast moet er ook ruimte zijn om weer een stapje terug te zetten. En mensen moeten zowel plezier kunnen vinden in het meedoen als hun kritiek en frustratie kunnen uiten over de agenda van de wijk. Een bewonersinitiatief in Sloterveer is daar een mooi voorbeeld van: elke zomer organiseert een grote groep bewoners een buurtcamping en nodigt andere bewoners uit voor ontmoeting en vermaak (meedoen). Een enkel lid van de organisatie is zeer kritisch ten aanzien van andere beleidsontwikkelingen in de wijk en zoekt naar een beleidspodium om te praten over gevoelens van onbehagen en een plek om mee te beslissen over de beleidsagenda van de wijk. Het een sluit het ander klaarblijkelijk niet uit op de participatieladder: plezier en frustratie geven samen vorm aan verschillende vormen van burgerschap.

De rol van professionals verdient daarbij aparte aandacht. Het gebrek aan zeggenschap en invloed van burgers is niet los te zien van het gebrek aan zeggenschap van veel wijkprofessionals. De laatsten hebben doorgaans weinig te zeggen over de koers van het beleid en koerswijzigingen komen voor hen ook vaak als donderslagen bij heldere hemel. Dit geldt met name voor professionals die werkzaam zijn in welzijnsinstellingen die ten prooi vallen aan nieuwe gemeentelijke prestatie-eisen en aanbestedingen. Een voorbeeld is de geportretteerde welzijnsinstelling in Utrecht, die na een beleidsverandering plotseling ruimtes moest afstoten. Maar ook uit hoofdstuk 6 van Elshout naar sociale activeringsprojecten en hoofdstuk 7 van Verplanke en Tonkens naar ‘Achter-de-Voordeur’-projecten wordt duidelijk dat professionals graag intensievere of duurzamere ondersteuning willen bieden aan mensen, maar dat zij geen zeggenschap hebben over het beleid ten aanzien van hun projecten of hun wijk. Ook valt te denken aan professionals uit welzijnsinstellingen die te maken hebben met

prestatie - doelstellingen en aanbestedingsprocedures. De eigen onzekerheid en ervaringen van machteloosheid van wijkprofessionals werken door op buurtbewoners, zo zien we in diverse hoofdstukken. In wijken waarin professionals met grote onzekerheden te maken hebben, kunnen zij voor buurtbewoners moeilijk betrouwbare partners zijn. De Deventer Rivierenwijk illustreert hoe welzijnswerk bewoners wel goed kan ondersteunen als de instelling zelf weer steun en zekerheid krijgt van de gemeente – en in dit geval ook van de corporatie.

Een leven lang leren: voorbij het meevoelen en meedoen

De emotionalisering van burgerschap die ontstaan is in de afgelopen jaren komt tot uiting in een overheid die toenadering zoekt tot haar burgers, in een poging om ‘de kloof’ tussen burgers en overheid te dichten en gevoelens van verlatenheid en vervreemding onder bewoners te bestrijden. Dit boek heeft laten zien dat de overheid in de wijk appelleert aan positieve emoties, en enthousiasmerende beleidspeptalk inzet als productieve kracht in een nieuw affectief burgerschap. Bewoners krijgen daarin een essentiële rol toebedeeld. ‘Meedoen’ werd het nieuwe toverwoord.

Veel burgers ervaren meedoen als leerzaam: ze leren democratische, sociale en bureaucratische competenties (Tonkens & Verhoeven 2011). Maar het leidt ook tot de behoefte aan meepraten en meebeslissen, zoals we hierboven al hebben aangestipt. Ook creëert het allerlei nieuwe scheidslijnen. Meedoen is maar een tree op de burgerschapsladder. Er zijn meer stappen te zetten en die vereisen andere burgerschapscompetenties. Burgerinitiatieven, sociale activeringsprojecten en vrijwilligerswerk roepen bij veel mensen na verloop van tijd de behoefte op om op een meer formele manier, bijvoorbeeld via opleiding of cursussen, verder te leren. Wijkprofessionals klagen over de gebrekkige kennis van burgers over hoe beleid en politiek werken. Al jaren steekt de overheid de loftrompet over levenslang leren, maar in de praktijk komt daar weinig van terecht. Meer opleidingsmogelijkheden voor wijkbewoners zou de kwaliteit van leven in de wijk ten goede komen.

Burgerschap gaat echter niet alleen om kennis, maar ook om emoties, zoals dit boek uitvoerig illustreert. Een essentiële voorwaarde voor meedoen is meevoelen: empathie, genegenheid en respect voor anderen zijn essentieel voor affectief burgerschap. Ook dat komt niet vanzelf, vooral niet in achterstandswijken, waar bewoners te maken hebben met grote sociale, culturele en etnische verschillen en niet zelden volledig bezet zijn met simpelweg overleven. Meevoelen vereist emotionele reflexiviteit: het vermogen jezelf verbonden te

voelen met anderen, emotioneel begrip te ontwikkelen en naar dat gevoel te handelen. Daar speelt de overheid een verleidende, uitnodigende rol in. 'Statecraft is very much soulcraft' zo heeft Andrea Muehlebach (2012, p. 18) laten zien in haar studie naar affectief burgerschap in Italië. De overheid kan alleen uitnodigen en verleiden en moet daartoe vooral op het gemoed en het gevoel van haar burgers werken. Emotionele reflexiviteit wordt zo een burgerschapscompetentie die mensen moeten aanleren ten behoeve van het huidige affectief burgerschap.

Maar meevoelen is alleen mogelijk als alle emoties in ieder geval erkend worden als belangrijk voor burgerschap. Hoewel bestuurders en politici negatieve emoties vaak als stoorzender zien, zijn alle – ook negatieve – emoties cruciaal voor democratisch burgerschap, betoogt politiek wetenschapper George Marcus (2002). Vooral angst wordt vaak als irrationeel weggezet, maar angst 'rekruteert de rede, ontwapent gewoonte. Daardoor genereert het de deliberatieve ruimte waar democratietheoretici altijd toe oproepen. (...) Angst creëert het overzicht (...) om de geest te bevrijden, om te kunnen dromen, te creëren, te speculeren, introspectie te betrachten, te overleggen, berekenen en theoretiseren.' (Marcus 2002, p. 116) In het wijkenbeleid is vooral aandacht en ruimte voor positieve emoties, maar ook negatieve emoties verdienen aandacht. Haat is niet constructief voor democratisch burgerschap, maar de angst – en naar ons inzicht ook de woede – die eraan ten grondslag liggen wel. Ook dergelijke emoties verdienen een expliciete plaats in affectief burgerschap, als we willen dat dit burgerschap ook democratisch is.

Literatuur

- Marcus, G. (2002). *The sentimental citizen. Emotion in democratic politics*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Eliasoph, N. (1998). *Avoiding Politics. How Americans Produce Apathy in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, N. & A. Honneth (2003). *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso.
- Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2011). *De onbeholpen samenleving. Burgerschap aan het begin van de 21ste eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Muehlebach, A. (2012). *The Moral Neoliberal. Welfare and Citizenship in Italy*. Chicago: Chicago University Press.

- Teeuwen, M. (2012). *Verraderlijk gewoon: licht verstandelijk gehandicapte jongeren, hun wereld en hun plaats in het strafrecht*. Amsterdam: SWP.
- Thompson, S. (2006). *The political theory of recognition. A critical introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Tonkens, E. (2010). 'Verlangen naar grote leiders, spugen op kleine leiders'. In: R. Fraanje en J. van der Knaap (red.), *Vorbij de crisis. Een nieuwe tijd vereist een andere overheid*. Amsterdam: Van Genneep.
- Tonkens, E. (1999). *Het zelfontplooiingsregime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Tonkens, E. & I. Verhoeven (2011). *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Stichting Actief Burgerschap.
- Verplanke, L. & Duyvendak, J.W. (2010). *Onder de mensen? Een onderzoek naar mensen met beperkingen in vier stadsbuurten*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wilde, M. de (2010). 'Gemopper in de democratische leegte. Bewonersinitiatieven in de Vogelaarwijk aanpak', in: *De Helling. Kwartaalblad voor linkse politiek*. 23(2).